

Boom

Burgerschap

Mens, cultuur en samenleving

Rutger van Eijken

Burgerschap

Mens, cultuur en samenleving

Rutger van Eijken

Boom

**inclusief
website!**

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomstudent.nl** toegang tot de online leeromgeving. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 1ste druk. Na activering van de code is de online leeromgeving twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

Opmaak binnenwerk: Elan Media, Gemonde
Basisontwerp omslag: Dog & Pony, Amsterdam
Omslagontwerp: Coco Bookmedia, Amersfoort
Beeld omslag: Angelo Cordeschi/Shutterstock

© 2023 R. van Eijken | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 9789024444083
ISBN e-book 9789024444090
NUR 133

www.boomstudent.nl
www.boomhogeronderwijs.nl

Inhoud

Inleiding	9
Deel 1 Identiteit	13
1 Wie ben jij?	15
1.1 Je identiteit	15
1.2 Cultuur	18
1.3 Waarden en normen	20
1.4 De werkelijkheid die je zelf vormgeeft	21
1.5 Talent voor het leven	22
1.6 Jouw kapitaal	25
1.7 Samenvatting	26
Oefening tussendoor I De ideale samenleving	29
2 Wie is de ander?	33
2.1 Het leven met de ander	33
2.2 De velden van Bourdieu	34
2.3 De plek van de ander	35
2.4 Ongelijkheid	36
2.5 Verplaatsen in de ander	38
2.6 De ander niet tot ding maken	40
2.7 Het echt zien van de ander	42
2.8 Samenvatting	44
Oefening tussendoor II Tolerantie, vrijheid & onverschilligheid	45
3 Hoe leven we samen?	49
3.1 Het ontstaan van samenlevingen	49
3.2 Maatschappelijke mobiliteit	52
3.3 Diversiteit en pluriformiteit	54
3.4 Discriminatie en kwetsbaarheid	56
3.5 Sociologische perspectieven op de samenleving	58
3.6 De gegeven of maakbare samenleving	62
3.7 Samenvatting	64
Oefening tussendoor III Internationale samenwerking	67

Deel 2 De inrichting 69

4	Het bestuur	71
4.1	De politieke arena	71
4.2	De scheiding der machten	76
4.3	Rechtspraak	78
4.4	De media	79
4.5	Hogere machten	81
4.6	Samenvatting	84

Oefening tussendoor IV Tolerantie, vrijheid & onverschilligheid 87

5	Inspraak en invloed	93
5.1	Je invloed pakken	93
5.2	Stemmen en verkiezingen	95
5.3	Economie	96
5.4	Idealen	100
5.5	Burgerraden	103
5.6	Samenvatting	106

Oefening tussendoor V De vrijheid van meningsuiting 109

6	Ideeën over burgerschap	113
6.1	Hoe we van de mens een burger maken	113
6.2	Afwijkend gedrag en subculturen	116
6.3	Leven in een wereld die af en vol lijkt	118
6.4	Alles is een verhaal	119
6.5	Verschuivende ideeën over burgerschap	124
6.6	Samenvatting	127

Oefening tussendoor VI Is jullie ideale samenleving af? 131

Deel 3 Betrokken burgerschap 135

7	Hoe ben je een betrokken burger?	137
7.1	Hoe ben jij de maatschappij?	137
7.2	Vrede kun je leren	141
7.3	De bedoeling van je vak	142
7.4	Discretionaire ruimte	145
7.5	Verschil maken en je cirkel van invloed	148
7.6	Samenvatting	152

Nawoord	153
Literatuurlijst	157
Register	159
Illustratieverantwoording	161

Inleiding

'Hoe ben je mens, te midden van andere mensen?

Wende Snijders

Wie studeert in het hoger onderwijs, leert een vak en wordt daardoor uiteindelijk een vakvrouw of -man in een bepaalde werkcontext. Daarbij houdt het echter niet op. Je wordt een professional midden in de samenleving. Je bent in die samenleving niet alleen vakkundig, maar ook mens, burger, partner en misschien straks zelfs opvoeder of opleider. Dat brengt verantwoordelijkheden met zich mee. Je bent niet alleen verantwoordelijk om een taak te vervullen en een vak uit te oefenen, maar ook voor wat je daarmee in de wereld zet en hoe je mens bent te midden van andere mensen (Snijders, 2016). Je geeft met iedere uitspraak en handeling de werkelijkheid immers een beetje vorm en daarom is het goed te weten wie je bent, waarom je doet wat je doet en wat het effect is van je woorden, je handelen en de producten die je in wereld zet. In het (hoger) onderwijs leer je dus niet alleen een vak om nuttig te zijn voor onze economie, maar word je ook gevormd tot een betrokken burger die straks een plek inneemt in de samenleving.

Daarom keren we in dit boek over burgerschap terug naar de slogans die in de jaren negentig populair waren. In die tijd kwamen er reclamespotjes voorbij met uitspraken als 'de maatschappij dat ben jij' en 'een betere wereld begint bij jezelf'. Dat klonk misschien mooi en uitdagend, maar ik vroeg me altijd af wat de maatschappij eigenlijk was, wat voor rol ik daarin kon spelen en of en hoe ik die enorme buitenwereld kon vormgeven of verbeteren. Over die vragen gaat dit boek. Over de vraag wie jij bent, wie de ander is, hoe je samen met anderen een samenleving bent en vormgeeft, hoe die samenleving wordt bestuurd en hoe je daar invloed op kunt hebben.

Die vragen lijken misschien overbodig, want de samenleving waarin je geboren wordt, is al voor een groot deel gevormd. Er zijn al ideeën over hoe je je moet gedragen, over wat ervan je verwacht wordt en over wat bijvoorbeeld normaal of afwijkend wordt gevonden. Ook met die ideeën gaan we ons bezighouden in dit boek. Dus met de vraag wat burgerschap eigenlijk is, welke verwachtingspatronen daaraan hangen, hoe die verwachtingen per groep en tijdgewricht kunnen verschillen en ook hoe het eigenlijk kan dat een pasgeboren baby uitgroeit tot een mens die doet wat er ongeveer van hem of haar verwacht wordt. Daarbij komen vragen op als; ben je als mens eigenlijk wel vrij of word je enkel opgevoed en gevormd tot een burger die nuttig is voor de samenleving? Dan bedoel ik een burger die woont, werk en slaapt, het huishouden bijhoudt, doelen

van een baas nastreeft, zich met het loon daarvoor vermaakt met wat films, hobby's en vrienden, ongeveer mooi vindt wat de mode voorschrijft en verder niet al te veel afwijkt van wat normaal gevonden wordt. Vervolgens kunnen we de vraag stellen wat eigenlijk afwijkend is en wie dat bepaalt. Waarvan wijk je dan precies af en wat is dan eigenlijk normaal? En is er iemand helemaal normaal? Hoe zorg je er eigenlijk voor dat je mee kunt draaien in de samenleving? Moet je je aanpassen of is de samenleving al op jouw maat gemaakt? Moet je jezelf een status aanmeten waardoor je een plek krijgt? Of kleeft je je juist zoals andere mensen zich kleden zodat je kunt opgaan in een groep? En bloeit een samenleving dan door eenheid of juist door verschil? Is ongelijkheid soms nuttig of altijd slecht en oneerlijk? En waar ben je als burger eigenlijk verantwoordelijk voor? Alleen voor je eigen huis en je tuin? Of ook voor de straat, je wijk of je stad en dorp? Of misschien zelfs voor de sfeer in het land en het klimaat in de wereld? Waarbij voel je je betrokken en hoe kun je dan invloed pakken over wat jij belangrijk vindt? Hoe werkt de politiek en hoe ben je in die politiek eigenlijk vertegenwoordigd?

In dit boek gaan we al die vragen te lijf. Niet zozeer met als doel een strikte handleiding te geven voor voortreffelijk burgerschap, maar juist om jou zelf in te laten zien wie jij eigenlijk bent in de samenleving en wat het effect van jouw leven en handelen als mens en (toekomstig) professional kan zijn op het geheel. Dit boek draait dus vooral om vragen en om die vragen te kunnen beantwoorden draag ik veel kennis aan. Wat die kennis betreft, kan en wil ik niet volledig zijn. Mens, cultuur, samenleving en burgerschap raken vrijwel alle facetten van het leven en daarover gaan vrijwel alle wetenschappen: de biologie, psychologie, sociologie, politicologie, economie, antropologie, filosofie, bestuurskunde, bedrijfskunde en noem maar op. Ik pretendeer niet al die wetenschappen in dit boek te vangen. Ik schrijf vooral uit filosofisch en sociologisch perspectief, simpelweg omdat dit mijn achtergrond is, en gebruik verder inzichten uit veel andere wetenschappen en perspectieven in de hoop dat deze je inspireren en nieuwsgierig maken om verder te lezen en op onderzoek uit te gaan. Dit past ook bij mijn visie op onderwijs. Ik wil aansluiten bij de eigen leefwereld van studenten, hen prikkelen op zelfonderzoek uit te gaan en hun beeld over zichzelf en de wereld te vergroten door dingen aan te reiken, zonder dat ik de dingen al te veel voorschrijf. In dit boek is kennis dan ook eerder een middel om tot inzicht te komen, dan een doel op zichzelf.

Dit boek is dus vooral een zoektocht naar jezelf en je eigen standpunten en ik hoop dat die zoektocht bijdraagt aan bewustwording over je plek in de wereld en van wat het effect van jouw handelen en spreken is op die wereld. Jij hebt zoals gezegd invloed en kunt verschil maken met wat je doet, zegt of juist verzwijgt. Met al je handelingen geef je jezelf vorm en tegelijk de samenleving, en doordat die samenleving – mensen en instituten – weer op jou reageert, heeft zij met wat die mensen en instituten doen en zeggen ook weer effect op jou en

jouw zelfbeeld. Zo ben je mens te midden van andere mensen en word je mens te midden van andere mensen. Ik vind dat een fascinerende interactie.

We gaan die interactie en bijkomende vragen uitpluizen in zeven hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk staan we stil bij de vraag wie jij eigenlijk bent en hoe jij bent gevormd door je opvoeding, je cultuur, je lessen op school en de ervaringen die je hebt opgedaan. In dit eerste hoofdstuk verhoud je je tot vragen over je waarden en normen, waar die vandaan komen, wat je wilt bijdragen aan de samenleving en wat je belangrijk vindt in je leven en werk. In het tweede hoofdstuk richten we ons meer op de ander. We stellen ons de vraag met wie we eigenlijk samenleven, hoe we omgaan met verschillen en hoe je een ander een plek kunt geven. Jij hebt jouw cultuur en anderen in onze samenleving hebben misschien andere gewoonten en gebruiken, maar hoe ga je daarmee om? Wie bepaalt wat hoort of normaal is? En moet iemand zich dan aanpassen of mogen de verschillen er zijn? En hoeveel verschil – pluriformiteit – verdraagt een samenleving dan? In het derde hoofdstuk gaan we dieper in op de vraag hoe we met anderen samenleven en hoe we daarbij moeten omgaan met ongelijkheid, onrechtvaardigheid en andere opvattingen. Is iedereen vrij om te zijn wie hij of zij wil zijn of zijn er grenzen? En waar liggen die dan? Mag iedereen gekleed gaan zoals hij of zij wil? En mag iedereen alles zeggen? Hoe gaan we bijvoorbeeld om met de vrijheid van meningsuiting? En met de vrijheid van godsdienst? Na dit derde hoofdstuk maken we een overstap naar staatsinrichting. In het vierde hoofdstuk inventariseren we hoe onze samenleving georganiseerd is en hoe ze bestuurd wordt. We buigen ons over de werking van de democratie en bekijken hoe het politieke landschap er ongeveer uitziet in dit land, wat de functie van de rechtspraak en de media is en hoe die verschillende elementen de rechtsstaat in balans houden of juist niet. In het vijfde hoofdstuk gaan we na waar onze inspraak in die democratie ligt, welke politieke stromingen er zijn, hoe we invloed kunnen uitoefenen, waar niet en wat burgerlijke ongehoorzaamheid inhoudt. In het zesde hoofdstuk staat de vraag wat we verstaan we onder burgerschap centraal. Wat verwacht de overheid van ons en hoe kijken anderen naar onze rol in de samenleving? Welke rechten hebben we als burgers? En welke plichten staan daartegenover? En wat doen rechten en plichten met onze vrijheid? Hoe blijven we onszelf tussen al die verwachtingen en verplichtingen? We doorlopen in dit hoofdstuk hoe in het samenspel van politiek, onderwijs, bedrijfsleven en anderen van een mens een burger wordt gemaakt. In het zevende en laatste hoofdstuk vragen we ons af hoe je een betrokken burger kunt zijn. Hoe geef jij jezelf vorm? Hoe treed je naar buiten als privépersoon en als professional? Is daar verschil tussen? En waar neem je dan verantwoordelijkheid voor? Ervaar je de samenleving als iets wat je mede vormgeeft of heb je meer het idee dat de samenleving jou vormt? Waar zit dan toch je invloed en hoe krijg en behoud je voor jezelf en anderen een plek in de samenleving waar je je zo optimaal mogelijk vrij, gelijk en toch verbonden en beschermd weet?

Zo werken we in zeven hoofdstukken toe naar het antwoord op de vraag hoe jij mens bent te midden van andere mensen, hoe jij de maatschappij mede vormgeeft en of en hoe een betere wereld echt bij jezelf kan beginnen. De zeven hoofdstukken zijn afgestemd op de zeven studieweken die de meeste hogescholen in een blok hanteren. Tussen de hoofdstukken in staan nog wat grotere oefeningen om meer te verdiepen in thema's die in andere hoofdstukken voorbij komen. Die 'oefeningen tussendoor' dagen je uit zelf een ideale samenleving te bouwen. In die oefeningen gaan we in op jullie ideeën en beelden van de goede samenleving, hoe je zo'n samenleving dan bestuurt en hoe je omgaat met intolerantie, de vrijheid van meningsuiting, afwijkend gedrag en bijvoorbeeld de duurzaamheidsdoelstellingen. Die tussenliggende oefeningen kunnen jullie gebruiken als verdieping en ter verwerking van de stof, maar ook om te bouwen aan een doortimmerd inzicht in hoe een samenleving is opgebouwd, hoe je die bestuurt en wat je daarin moet of kunt verwachten van je inwoners en buurlanden. De oefeningen tussendoor bouwen namelijk op elkaar voort. Zo krijg je een redelijk beeld van onze samenleving, verdiep je je in je eigen cultuur en in die van anderen en leer je enorm veel over jezelf. Om dat laatste draait het immers allemaal. Jij maakt de samenleving en de samenleving maakt jou. Mogelijk kunnen de tussenliggende oefeningen helpen bij voorbereidingen of presentaties tijdens de lessen waarin jullie een deel van de ideale samenleving aan elkaar presenteren en elkaar uitnodigen voor een discussie.

Het doel van dit boek is ontmoeting en zelfkennis te bevorderen, zodat je inziet dat je deel bent van een groter geheel. Onderwijsinstellingen leiden immers niet alleen vakmensen op, maar vooral ook burgers; mensen die bewust en met zelfvertrouwen in het leven staan en weten wat het effect van hun handelen en werk is op de samenleving en de wereld daarbuiten. Met dit boek hoop ik dus te bereiken dat je jezelf beter leert kennen, dat je oog krijgt, hebt of houdt voor anderen en het andere en dat je beseft dat je de samenleving waarin je leeft mede zelf creëert. Die invloed geeft je verantwoordelijkheid en die verantwoordelijkheid is de focus van dit boek. Veel plezier met lezen en leren!

Rutger van Eijken
Mei 2023

Deel 1

Identiteit

Wie ben jij?

1

Om te kunnen weten hoe je mens te midden van andere mensen kunt zijn, moet je eerst weten wie je zelf bent. Daarom gaan we in dit eerste hoofdstuk bekijken hoe goed jij jezelf kent en waaruit jouw identiteit – zowel het beeld dat anderen van je hebben als het beeld dat je van jezelf hebt – is opgebouwd. We zoeken daarom in dit hoofdstuk naar je waarden en normen, je cultuur, het verhaal van je leven, je talenten en passie. In hoeverre denk jij dat je een actieve rol in het leven kunt spelen? Voer je zelf regie of heb je eerder het idee dat alles je overkomt?

Het doel van dit eerste hoofdstuk is dan ook dat je jezelf en de bouwstenen van je identiteit beter leert kennen, zodanig dat je ongeveer weet wie je bent, wat je bij wilt dragen aan de samenleving en hoe je anderen daarin een plek kunt geven.

Mijn liedje voor de playlist: Mens, durf te leven - Ramses Shaffy

1.1 Je identiteit

Jij bent iemand. Er is iets waardoor je kunt zeggen dat jij jij bent en niet iemand anders. Je hebt een eigen naam, eigen karaktertrekjes, eigen opvattingen, eigen gebruiken en wellicht een heel eigen manier van leven. De vraag is alleen hoe jij geworden bent wie je bent en waarmee je zelfbeeld en het beeld dat anderen van je hebben is opgebouwd. Met andere woorden: wat is jouw identiteit en hoe kom je eraan?

Je identiteit is opgebouwd uit tal van elementen. Die kunnen in beginsel heel plat zijn. Als je helemaal in de puin ligt of verbrand bent, kan een patholoog anatoom je bijvoorbeeld nog identificeren aan je tanden en als je op reis gaat ziet de douanebeambte aan je paspoort of ID-kaart wie je bent. Maar natuurlijk ben je meer dan je gebit en zo'n papiertje. De vraag is alleen wat precies.

Reflectievragen

Zou jij kunnen beschrijven wie je bent? Begin bij je naam, je geboortedatum, je geboorteplaats, je geslacht, je hobby's en je dromen en schrijf dan eens door tot je het idee hebt een goed beeld van jezelf geschetst te hebben.

- Ga tegenover iemand zitten en stel diegene ruim vijf minuten herhaaldelijk de vraag 'wie ben jij?' zonder dat je reageert. Na ieder antwoord stel je opnieuw de vraag 'wie ben jij?' Draai na tien minuten die rollen om. Wat valt je op als je zolang en zo vaak de vraag 'wie ben jij?' hebt beantwoord? Kom je tot nieuwe inzichten over jezelf?
- Maak met je klas, groep of gezin een playlist aan in bijvoorbeeld Spotify waarin jullie liedjes delen die voor jullie van betekenis zijn. Bespreek die lijst zo nu en dan met elkaar.

Je identiteit bepaal je niet zelf. Voordat je goed en wel over jezelf kunt nadenken, of de vragen hierboven kunt beantwoorden, ben je al gevormd door je opvoeding, de opvattingen binnen het gezin, de verwachtingen die aan je gesteld werden en de mate waarin je daaraan kon of wilde voldoen. Het maakt bijvoorbeeld verschil of je als baby meteen aandacht kreeg als je huilde, hoe er over de rol van mannen en vrouwen werd gedacht en hoe streng de huisregels waren.

Reflectievragen

- Keer terug naar je vroegste jeugd. Wat zijn je eerste herinneringen?
- Kun je een situatie noemen die je gevormd heeft tot wie je nu bent?
- Kreeg je veel aandacht van je ouders of lieten ze je een beetje begaan? Kun je benoemen hoe dat bij je doorwerkt? Ben je bijvoorbeeld erg zelfstandig of juist erg afhankelijk?
- Hoe werd er bij jou thuis gedacht over gender en geslacht? Waren er specifieke rollen voor mannen en vrouwen? Hadden de jongens in het gezin ander speelgoed dan meisjes? Kun je zeggen hoe dat doorwerkt in je huidige leven?

Kader 1.1

Tot man en vrouw gemaakt

Simone de Beauvoir (1908-1986) schreef in haar beroemde boek *De tweede sekse* dat je niet als vrouw geboren wordt, maar tot vrouw gemaakt wordt (Beauvoir, 2000). Daarmee ontkende De Beauvoir niet dat er biologische kenmerken zijn, maar ze schreef dat het idee over wat een vrouw is en hoe een vrouw zich zou moeten gedragen een sociaal construct is. Dat zit dus niet in de natuur, in de biologie, maar in de cultuur. In 2018 vertelde de wereldwijd bekende relatie-therapeut Esther Perel iets soortgelijks over mannen (Perel, 2018). Ook man-

nen moeten aan een ideaalbeeld voldoen en worden eerder tot man gemaakt dan als man geboren. Die eisen aan mannelijkheid zouden volgens Perel eveneens zwaar op mannen drukken.

- Zoek op internet naar de filosoof Simone de Beauvoir en haar uitspraak dat je 'niet als vrouw geboren wordt, maar tot vrouw wordt gemaakt.' Leg in eigen woorden uit wat zij daarmee bedoelt.
- Bekijk op de online leeromgeving het filmpje van Esther Perel waarin zij bij *De wereld draait door* praat over mannelijkheid.
- Wat vind je van het idee dat een man tot man gemaakt wordt?
- Kun je benoemen wat typisch mannelijk is? En wat is dan typisch vrouwelijk?
- Denk je dat die mannelijke en vrouwelijke eigenschappen natuurlijk zijn of zijn ze cultureel bepaald? Wat zegt dit over de invloed van cultuur of een samenleving?
- Er zijn mensen die ervaren dat ze in het verkeerde lichaam geboren zijn. Als je dit koppelt aan het sociaal construct dat Simone de Beauvoir beschrijft, is het vraag waar die mensen dan ongemak ervaren. Is dit volgens jou in het biologische of in het culturele stuk?

Burgerschap is het deelnemen aan en mede vormgeven van de maatschappij. Je wordt als mens geboren en door onder andere opvoeding en educatie gevormd tot burger in een bepaald type samenleving. Omgekeerd heeft de samenleving ook effect op jou en op je zelfbeeld. Je bent en ontwikkelt je als mens te midden van anderen. In dit boek doorlopen we dat pad van mens tot burger.

Dit boek werkt in zeven thema's toe naar het antwoord op de vragen:

- Hoe sta jij als student en (toekomstig) professional in de samenleving?
- Hoe draag jij bij aan het vormgeven van de maatschappij?
- Begint een betere wereld echt bij jezelf?

Door middel van de reflectievragen word je uitgedaagd om zelf over de maatschappij en je plaats daarin na te denken. Na elk hoofdstuk vind je verdiepende opdrachten.

Bij *Burgerschap* hoort een online leeromgeving. Hier vind je de video's waarnaar in de reflectieopdrachten wordt verwezen, het online boek en per hoofdstuk een begrippentrainer. Voor docenten is er een handleiding opgenomen.

Dit boek is primair geschreven voor studies binnen het sociaal domein, maar is ook geschikt voor burgerschapsonderwijs binnen andere studierichtingen.

Rutger van Eijken geeft les in filosofie, ethiek en levenskunst bij de opleiding Social Work aan Avans. Hij is auteur van verschillende boeken, waaronder het studieboek *Ethiek in het sociaal domein*.

